

Göteborgs fasta försvar

April 2021

Skansen Lejonet.

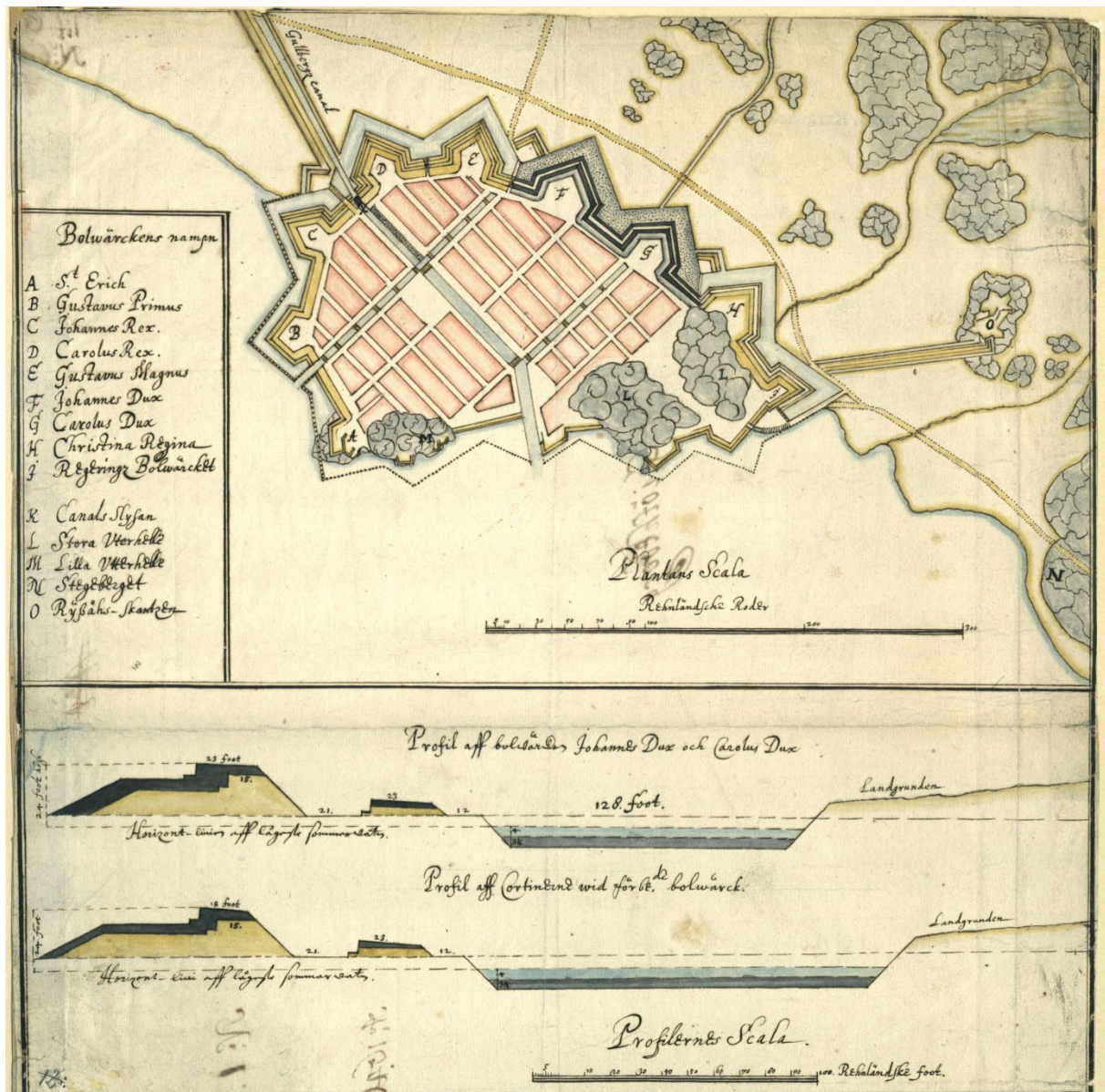
Göteborgs fasta försvar var de fortifikationsbyggnader som användes till försvar av [Göteborgsområdet](#) och [Hisingen](#), samt tidigare svenska stadsbildningar vid [Göta älv](#). Under tidig medeltid var Göteborgs föregångare [Lödöse](#) försvarad av den starka borgen [Lödösehus](#). Efter att staden på 1400-talet flyttats närmare älvmyningen bestod försvaret av en enkel jordvall och vallgrav, medan [Älvsborg](#) blev den centrala försvarsanläggningen vid anfall från havet, även om befästningen in på 1500-talet var byggd i trä. Sedan flera mindre föregångare förstörts i samband med krig, grundades staden Göteborg på sin nuvarande plats, med starkare befästningar bestående av [bastioner](#) och vallar enligt holländskt mönster. De olika krigen under 1600- och tidigt 1700-tal: Kalmarkriget, Hannibalsfejden, Gyldenløvefejden, och Stora nordiska kriget innebar att försvarsanläggningarna i staden och omgivningarna byggdes ut. Efter en lång period av förfall under 1700-talet började Göteborgs stadsbefästningar, efter ett kungligt beslut 1806, att raseras i november 1807. Under första hälften av 1800-talet byggdes Marstrandfästningen [Karlsten](#) ut kraftigt, innan artilleriets utveckling tvingade fram en nerläggning av kustfästningarna. I början av 1900-talet färdigställdes [Älvsborgs fästning](#) som en samlande benämning på olika försvarsåtgärder i Göta älvs mynning, och senare under 1900-talet har det fasta försvaret bestått av anläggningar i bergrum runt staden.

Fästningsstaden Göteborg – första skedet (1621-1643)

Efter det att Älvsborgs lösen hade betalats 1619 beslöt [Gustav II Adolf](#) att anlägga en ny stad på södra älvstranden mellan Nya Lödöse och Älvsborg. Älven var djupare här än i Nya Lödöse, men samtidigt var platsen inte allt för nära havet. Staden Göteborg började byggas 1621, och eftersom marken var sank följde staden de holländska stadsbyggnadsidéerna. En befästningsplan upprättades 1624, men arbetena drog ut på tiden på grund av knappa resurser under Sveriges många krig.^[33]

De tidiga befästningarna utfördes enligt den äldre holländska stilen, vilket innebar låga jordvallar, bastioner, [utanverk](#) i form av [raveliner](#), och en bred vallgrav. Bastionerna hade vinkelräta [kurtiner](#) och raka [flanker](#). De var, främst mot älvsidan, förstärkta med sten och träkonstruktioner. Huvudvallen omgavs av en framförliggande låg vall, på franska ”Fausse braie”, vilket gjorde att mängden försvarande soldater och vapen på det avsnittet av befästningen kunde fördubblas.^[34] Försvarsvallen runt Göteborg, med en tjocklek på 4,8 meter, höjd mellan 2,4 och 3,6 meter, samt en vallgrav med 1,2 meters djup kunde till en början bara stå emot begränsade anfall.^[35] Vallarna bestod av [blålera](#) från vallgraven. Leran skadades av regn och snö, trampades ner av stadens innevånare och deras boskap, och måste därför täckas noga med [torv](#) för att inte rinna bort.^[36] Befästningsarbetet leddes från 1638 av generalkvartermästare [Olof Hansson Örnehufvud](#), som var son till den tidigare borgmästaren i Nya Lödöse. År 1640-1641 grävdes en kanal från [Mölnaldalsån](#) till Stora Hamnen, vilken finns kvar ännu idag som [Fattighusån](#). Kanalen innebar friskare vatten i hamn och vallgrav, kvarn samt möjlighet att vid behov kunna sätta ytterligare områden framför vallen under vatten.

Fästningsstaden Göteborg – andra skedet (1644-1683)

Göteborgs stadsfästning år 1646, med plan och profiler av fästningsvallarna. Mörk färg anger var arbete utförts under sista året. Söder är uppåt, och längdmåtten är angivna i [Rhenländska roder](#), respektive Rhenländska fot.

Örnehufvud hade utarbetat en ny fästningsplan 1643, bland annat med en kommunikationslinje mellan Ryssåsen och Lilla Otterhällan, nuvarande [Kungshöjd](#). Dessutom planerades en sammanhängande forskansad linje mot älven. När han avled 1644 övertogs befästningsarbetet av generalkvartermästare [Johan Wärnschiöldh](#).

Den modernisering av fästningen som gjordes i mitten av 1600-talet utfördes efter den äldre franska befästningsskolans idéer. Huvudvallen höjdes till sju meter, och även *fausse braie* höjdes. Dessutom ökades vallens tjocklek och vallgravens djup, den senare till 2,2 meter. Vallens inre brant kläddes med 7 000 träpålar, och man anlade nya raveliner utanför vällen. För att ytterligare förstärka försvarsförmågan planterades [hagtornshäckar](#) på huvudvallens [berm](#), en avsats på vallens framslutning.^[37]

Göteborgs stads yttre försvar hade tre svaga punkter. Dels Göta älvs övre lopp, vilket norska soldater kunde utnyttja till att anfälla staden. Dessutom älvmyningen där fientliga flottstyrkor kunde anfälla, och landsätta trupper. Slutligen bergen söder om staden, bakom vilka en anfällande fiende kunde få skydd, och där man från bergstopparna kunde beskjuta Göteborg.^[38]

Under 1660-talet påbörjades försvarsverken mot älvsidan, bland annat bastionen Sankt Erik år 1664, och på 1670-talet byggdes ytterligare försvarsverk ute i älven. Dels en palissad, och utanför den ett ”krubbverk”. Det senare var sammankopplade [stenkistor](#) med plankor ovanpå där vaktmanskaper kunde förflytta sig.

År 1652 hade stadens södra port, Gamle Port senare kallad [Kungsporten](#), uppförts i tegel. År 1669 uppfördes stadens östra port, senare kallad Drottningporten, också i tegel. Båda portarna hade [vindbryggor](#).

Ryssås skans

År 1639 hade den svenska [förmyndarregeringen](#) beslutat att förbättra Göteborgs befästningar. Detta skulle också innebära flera skansar på höjderna runt staden. Skansen på Ryssåsen, eller Risåsen, var den första som byggdes, och skyddade stadens vallar utanför [Otterhällan](#). Den anmäldes som försvarbar 1640, och färdigbyggd 1641. Efter Hannibalsfejden förföll skansen, men förstärktes återigen i samband med senare krig då vallarna försågs med provisoriska palissader. År 1656 redovisades att de delar av murarna som var mest utsatta för fientlig eld, var anlagda med 24 [verkfots](#) bredd vid grunden.^[42]

Gullbergs- och Göta älv-skansarna

Göteborg hade från början svaga befästningar mot öster. När dessa förbättrades, fick också Gullbergsskansen ökad betydelse. År 1643 fick [generalkvartermästare Örnehufvud](#) order att återigen anlägga en skans på Gullbergsskansen.^[43]

Sedan Sehesteds trupper hade överfallit och bränt det nyanlagda [Vänern](#) i slutet av juni 1644, oroades den svenska krigsledningen av ett eventuellt anfall söderut utefter östra stranden av Göta älv. Överstelöjtnant [Per Lillie](#), som skötte bevakningen, och ingenjör Wårnschiöldh lät uppföra ett antal mindre skansar, bland annat vid [Lärje](#), Nya Lödöse och Gullbergs bro.^[43] [Skårdals skans](#), på norskt område, innehades av svenskarna och ingick i bevakningskedjan på hösten 1644. Den anfölls överraskande av danskarna, under ledning av befälningssmannen på Bohus, amiralen [Ove Gjedde](#), den 27 januari 1645 och hela den svenska garnisonen togs till fånga.^[44]

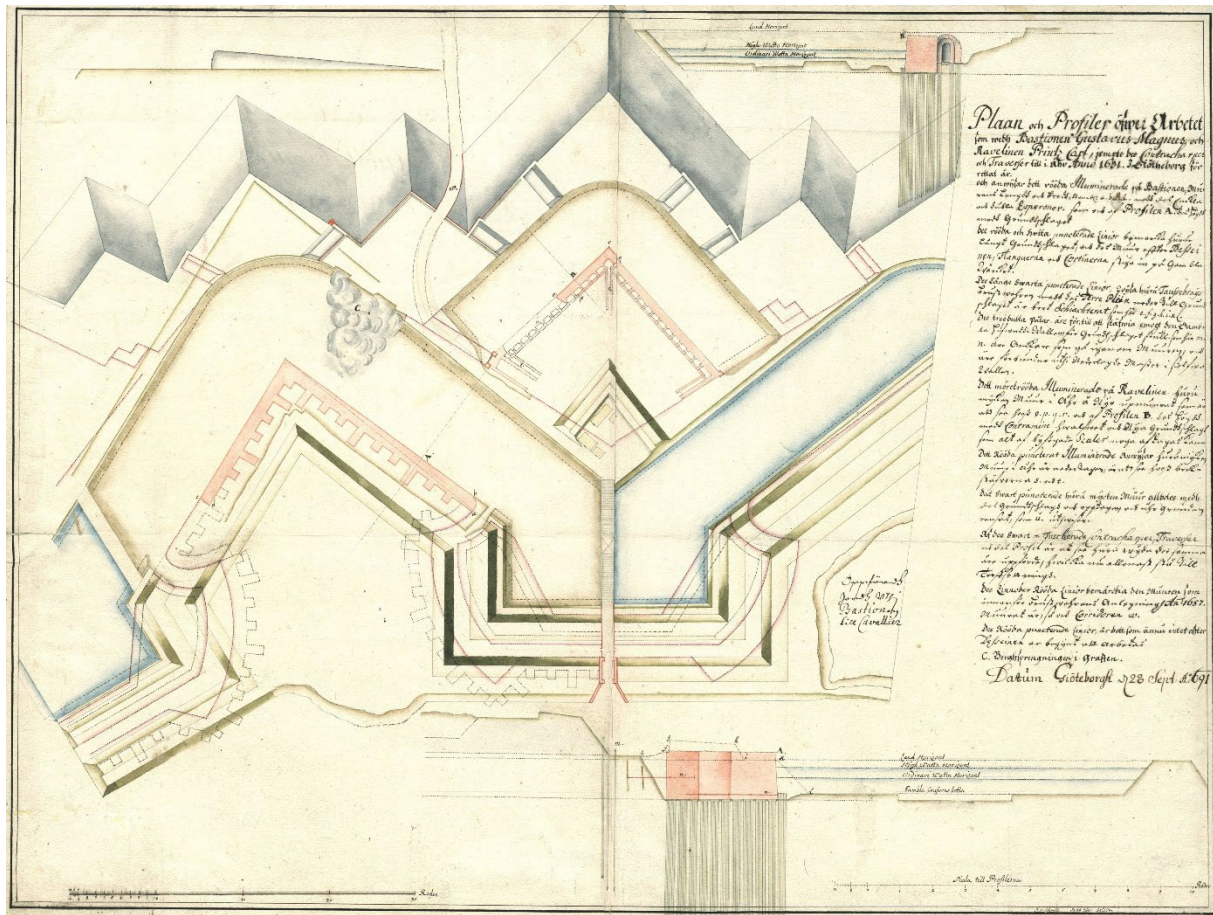
I samband med slaget vid Ranängen i augusti 1645, förekom strider utefter båda stränderna av Göta älv ner till ängarna vid Gullberg, och på Hisingen. Efter kriget fick de små skansarna förfalla, men i en redogörelse från 1673 nämns att pengar använts till palissader, kanonbatterier och hus på bergsskansen vid Gullberg, samt till [redutter](#), det vill säga små, fristående försvarsanläggningar, vid Gullbergs och Nylöse bryggor.^[45]

Nya Älvsborg

Eftersom Älvsborgs slott inte hade kunnat stoppa danska aktiviteter i Göta älvs mynning fanns behov av en befästning även i hamninloppet. De tillfälliga svenska befästningarna på Kyrkogårdsholmen från 1644, blev därför utökade efter Wårnschiöldhs utbyggnadsplan, och arbete påbörjades 1653. För att få byggnadsmaterial till fästningen, och andra befästningar i Göteborg, togs beslut om att riva Älvsborgs slott, vilket verkställdes 1661.^[52] Anläggningen

byggdes som en femsidig skans med bastioner på öns södra sida, och ett porttorn i flera våningar, med skyddade platser för kanoner, mitt på skansens norra [kurtin](#). Dessutom byggdes ett [hornverk](#) mot norr.^[53] Detta hornverk bestod av två parallella vallar, som i vardera ändan avslutades med en halv bastion och däremellan en kort vall – en kurtin. Fästningen ansågs redo att användas 1677, även om mycket arbete återstod.^[54]

Fästningsstaden Göteborg – tredje skedet (1684-1720)

Redovisning över arbetet med bastionen Gustavus Magnus, och ravelinen Prins Carl vid nuvarande Kungsporsbron 1691. Omvandlingen av de gamla raka jordvallarna (grönt) till svängda stenmurar (rött), krävde omfattande pålningsarbeten på grund av den ökade tyngden.

Efter det att [Karl XI](#) hade beordrat allmän upprustning av Sveriges fästningar, blev de följande tio åren de mest betydelsefulla i svensk befästningshistoria.^[56] År 1684 lade [Erik Dahlbergh](#) fram en ombyggnadsplan för Göteborg, och år 1687 beviljades 70 000 daler till stadens befästningsarbeten. Detta blev det största fästningsbygget under Dahlberghs tid som chef för fortifikationen. Han övervakade också att de 2 000 ditkommenderade soldaterna kom igång med arbetet. Ombyggnadsplanen följdes upp med ytterligare ändringar 1690 och 1693. Arbetet på plats leddes av [överstelöjtnant David Lydinghjelm](#) och [generalkvartermästarelöjtnant Carl Magnus Stuart](#), medan Dahlbergh fördelade arbetet mellan dessa två.^[57] Befästningarna förändrades enligt den nya franska befästningsskolans principer, och under påföljande år användes större delen av fortifikationsanslagen till Göteborgs befästning. Detta innebar att bastionerna gjordes större, och drogs fram till den cirka 50 meter breda vallgravens inre kant, [eskarpen](#). De tidigare raka flankerna gjordes insvängda och med [orilloner](#), det vill säga

avrundande hörn. Vid vattengravar kläddes alla murar med sten. Inne i vallar och torn murades rum som stod emot beskjutning, så kallade [kasematter](#).^[58] Genom dessa och ytterligare förändringar, blev fästningen troligen en av de starkaste i hela norra Europa.^[59] Sedan Lydinghjem avlidit 1694 ersattes han av fortifikationsofficeren [Paul Leijonspärre](#).

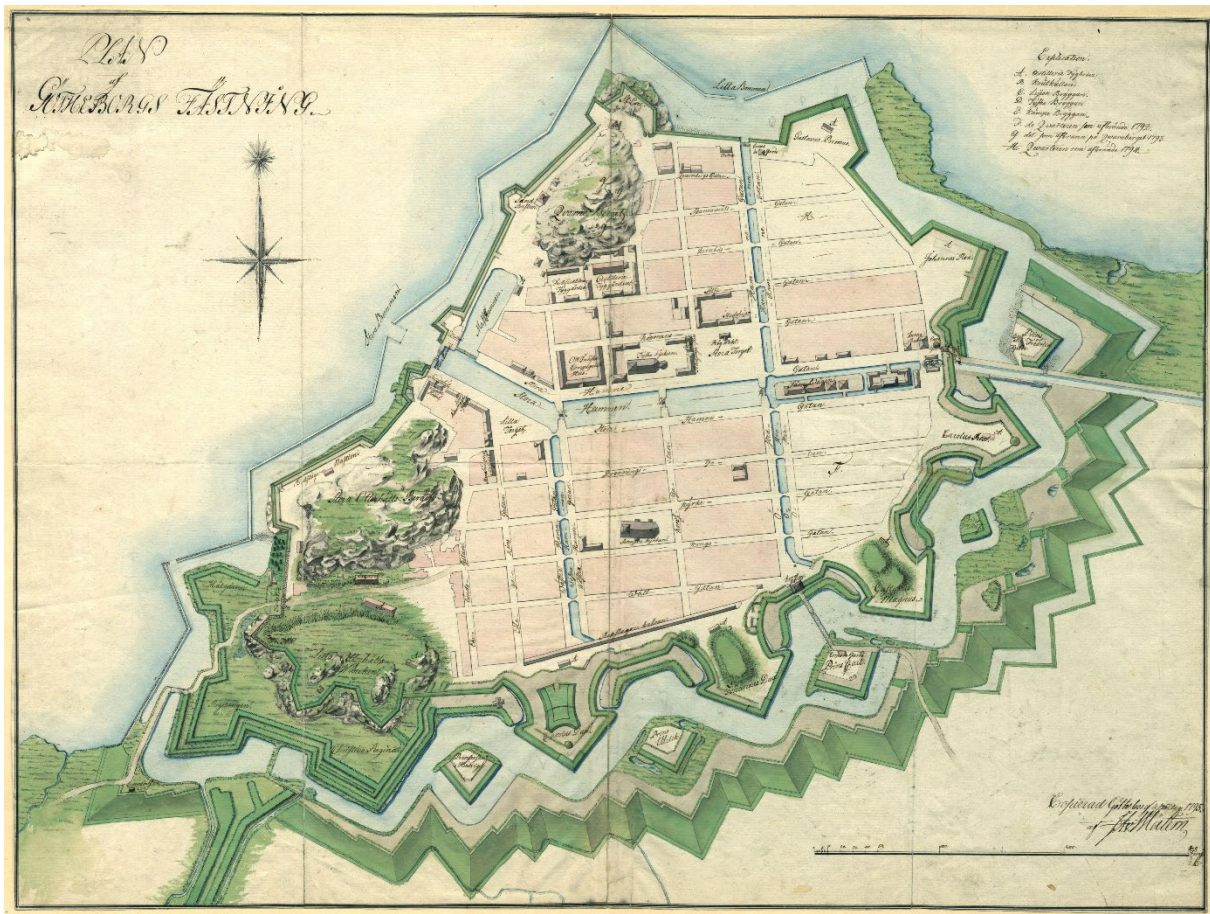
Skansen Kronan

Som en förstärkning av Ryssås skans lade Dahlbergh fram ett förslag om komplettering med ett fyrkantigt torn, med avskurna hörn. Detta förslag godkändes, och började byggas 1687. Tornet bestod av välvda kasematter i fyra våningar. Den understa våningen innehöll förrådsrum, ammunitionsvalv och spisar, där röckanaler ledde upp till taket. Andra våningen innehöll förutom kanoner också en vattencistern. På tredje våningen fanns kanoner och en ugn för att glödga kanonkulor. Fjärde våningen hade skottgluggar för gevär. Tornet var bestyckat med 23 kanoner år 1698, och hade förbindelse med [Lilla Otterhällan](#) via en kommunikationslinje.^[63]

Skansen Lejonet

Fram till 1687 hade befästningarna på Gullbergsklippan bestått av en försvarsanläggning med formen av en fyrauddig stjärna. Detta år godkände kung Karl XI att befästningen kompletterades med ett runt torn i mitten, kallat Wästgöta Lejonet. Detta torn skulle vara kasematterat i fyra våningar, och precis som Skansen Kronan ha kanoner i de två mellersta, och skyttegalleri på översta våningen. I kasematter på det ursprungliga stjärnformade försvarsverket gjordes dessutom skottgluggar för åtta tunga kanoner samt handeldvapen. Den 10 september 1689 inspekterade Karl XI den nya skansen, och drack en skål från taket, även om takarbetet inte var helt klart.^[64]

Fästningsstaden Göteborg – fjärde skedet (1721-1807)

Fästningsstaden Göteborg år 1795.

Den svåra ekonomiska situationen som blev en följd av det utdragna Stora nordiska kriget, gjorde att en fortsatt utbyggnad av Göteborgs stadsbefästningar enligt 1690-1693 års ombyggnadsplan var utesluten. Dessutom hade Tordenskjolds anfall mot slutet av kriget, inneburit att nya försvarsverk hade uppförts vid Göta älvs mynning för att skydda hamnar och sjöfart.^[69]

År 1733 inspekterades Göteborgs försvar av en fästningskommission, som konstaterade att fästningen var i sig själv en "Capital och formidabel ort" som när den blev utbyggd både kunde och borde försvara sig själv. Fästningsmurarna runt staden var i dåligt skick, medan skansarna Lejonet och Kronan var bättre underhållna. Huvudanledningarna till att ändå behålla stadsfästningen var dels behovet av en befästning vid fronten mot Danmark-Norge, dels som förrådsplats för stora militära förråd, och slutligen som befäst hamn för krigs- och handelsfartyg. Kommissionen föreslog också att försvaret borde förstärkas vid [Stora Billingen](#) både med kanoner mot sjösidan, och en bättre befästning mot landsidan. Förutom att befästningarna i staden förföll var det också problem med kanonerna. Fästningskommissionen fann att bara några få kanoner på stadsfästningen gick att skjuta med.^[70]

Nya Älvsborg

Under åren närmast efter Stora nordiska kriget reparerades skadorna på Nya Älvsborg. Eftersom anslagen till underhåll var låga gjorde fästningskommissionen många anmärkningar på brister år

1733, men man ansåg också att fästningen var viktig som förpost till Göteborg. Eftersom tornet behövde repareras, genomfördes mellan 1766 och 1769 en förstärkning genom att mura upp [pilastrar](#) i varje hörn, och montera genomgående järnankare. Dessutom sänktes tornet en våning, och fick därmed den silhuett det fortfarande har idag.^[71]

Flera av bastionerna på Nya Älvsborg byggdes om under senare delen av 1700-talet, för att komma till rätta med tidigare brister som konstaterats bland annat av Erik Dahlbergh.

Stadsfästningens rasering

I början av 1800-talet insåg militärledningen att förfallet av Göteborgs stadsbefästningar gått så långt att det inte var meningsfullt att underhålla dem. En kommitté uttalade sig 1803 om att befästningarna inte längre kunde hålla stånd mot en belägring, utan bara borde anses som en ringmur omkring en depå, det vill säga en större förrådsplats.^[74] Eftersom den trånga innerstaden behövde utrymme, och dåligt underhållna befästningar var mera till skada än nytta, tog kung [Gustav IV Adolf](#) i december 1806 beslut om att riva befästningarna mot landsidan, men på grund av de osäkra tiderna tills vidare behålla befästningarna mot älven. Arbetet med att rasera fästningsvallarna startade den 2 november 1807.^[75]

Läs hela artikeln om Göteborgs fasta försvar på [Wikipedia](#).

Text: Artikeln [Göteborgs fasta försvar](#) på Wikipedia, licensierad enligt [Creative Commons Erkännande-dela-lik 3.0 Unported](#)

Foto: Hesekiel [CC BY-SA 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0>)], från [Wikimedia Commons](#)

Bild: [Okänd \(1646\)](#), Public Domain, från [Wikimedia Commons](#)

Bild: [Okänd \(28 september 1691\)](#), Public Domain, från [Wikimedia Commons](#)

Bild: [J A v Matérn \(1795\)](#), Public Domain, från [Wikimedia Commons](#)